

Arbeidslivets terminologi: fransk visitt i Origo. Fra praksis til teori

Jan Roald

Norges Handelshøyskole

"Arbeidslivets terminologi" (ART) var et flerspråklig terminologisk fellesprosjekt initiert i slutten av 70-tallet med deltakere fra NHH: Harald Frønsdal, Einar Hansen, Terje Selmer, og fra UiB: Lars Otto Grundt, Jan Roald (Noted 1980).

ART var et typisk deskriptivt prosjekt – det lå ikke noe standardiseringsmandat til grunn – med det mål å kartlegge et terminologisk område, og i kjølvannet av det utvikle terminografiske metoder, av praktisk verdi, og frambringe innsikter, prinsipper og hypoteser, av teoretisk verdi. Den tospråklige dimensjonen (norsk – engelsk, – fransk, – tysk) var prosjektets andre hovedanliggende, eller snarere det endelige mål idet prosjektet skulle munne ut i et flerspråklig produkt, som redskap for translatører og oversettere.

ART var således et prosjekt som typisk skapte og definerte sitt objekt, sine utfordringer og metoder underveis. Om ikke alle mål ble nådd, ble det skapt en felles plattform bestående av innsikter, metoder og arbeidshypoteser som i ettertid har vist seg fruktbar for videre terminologisk arbeid og refleksjon.

Jeg skal her drøfte noen av terminologiens og dermed også terminografiens problemstillinger gjennom erfaringer og resultater fra dette prosjektet og ut fra hypoteser som ble dannet på grunnlag av disse. Med "terminologi" mener jeg her en disiplin, som gis følgende definisjon i Laurén/Myking/Picht 1997, s. 62: "*Terminologi er ein semiotisk vitenskap som handlar om kognitiv og kommunikativ organisering av kunnskap*". For ordens skyld: "terminologi" brukes også som betegnelse for et fagspesifikt vokabular. Å plassere terminologien inn under semiotikken som overgripende disiplin synes plausibelt i lys av disiplinens hovedanliggende, som er studiet av hvordan en gitt ontologi ivaretas av språket og ev. av spesielle tegnsystemer. Terminologiens forhold til lingvistikken tydeliggjøres. Rent lingvistiske

metoder har nemlig vist seg uegnet til å redegjøre for alle fasetter ved relasjonen virkelighet – språk. Lingvistikkens anliggende er i hovedsak relasjonen form – betydning.

Identifisering og avgrensing av et domene – et fagområde

Terminografi og -logi er innrettet mot et gitt spesialisert utsnitt av den problematiske virkeligheten. Tilnærmingen til denne virkeligheten skjer normalt gjennom tekster som utgår fra den aktuelle spesialiteten, som kalles fag, fagområde eller domene, ev. noe annet. Avgrensingsproblematikken er essensiell i terminografi og for terminologi- og fagspråkforskningen av opplagte grunner. Det er blitt reist innvendinger mot en slik tilnærming til språket, bl.a. fordi en avgrensing bærer i seg en viss grad av vilkårlighet, og fordi domener i dag glir over i hverandre og blandes (jfr. sosioterminologiens kritikk). Hva domenebegrepet skal erstattes av, er imidlertid uklart. Disse disiplinene er i dag vel etablerte takket være egen tyngde og teoriutvikling, samt viktige bidrag fra bl.a. genrestudier, tekstlingvistikk og oversettelsesteori, disipliner som markerer et sterkere fokus på språkbruk. *Fagsprogslingvistikk er i høy grad sprogbrugslingvistikk* (Engberg 1998).

"Arbeidslivet" er i utgangspunktet et ikke klart avgrenset begrep, liksom "næringslivet". En første avgrensing innføres gjennom begrepet "yrkesfrekvens", som skiller de yrkesaktive fra de yrkespassive. Området vi sirkler inn, er personrelatert: samfunnsmedlemmenes utføring av tolerert inntektsgivende arbeid. Neste begrensing går ut på å skille avhengig og uavhengig arbeid. Begrepet "arbeidsavtale", fastlagt og regulert av både partene og lovgiver, ligger til grunn for hele domenet. Dette begrepet denoterer et gjensidig bebyrdende avtaleforhold (synallagmatique), der den ene part (arbeidstaker) skal stille sin arbeidskraft til disposisjon for den annen part (arbeidsgiver) mot økonomisk vederlag i et organisatorisk underordningsforhold. Det individuelle forholdet ligger også til grunn for et kollektivt forhold som, sammen med lov og forordninger, regulerer det individuelle. Det skapes rettigheter og plikter. På basis av arbeidsavtalen dannes da to lag, et individuelt og et kollektivt.

Etter en slik identifisering og avgrensing er det fastlagt en ramme for en inndeling som må ha den egenskap å kunne fange opp og redegjøre for begreps- og språkbruk innenfor "arbeidslivet", altså en klassifikasjon. Fastlegging av en

ytte sone fanger opp begreper betinget av samfunnets tilrettelegging (kvalifisering, formidling,) eller observasjon. Dermed struktureres "arbeidslivet" som en temporalt ordnet rekke med funksjoner, eller ordningskriterier, knyttet til inngåelse, oppfyllelse og avvikling av avtaler (Noted 1980). Klassifikasjonen er basert på tilegnelse av kunnskap om dette samfunnsområdet, ikke på en vilkårlig, intuitiv oppfatning av "arbeidslivet". Noen eksempler: "Skift" fanges opp av "organisering av arbeid", "akkordavsavn" fanges opp av "beregning av lønn", "akkordoverskudd" av "utbetaling av lønn". Begrepene "arbeidstaker" og "arbeidsgiver" ligger implisitt i alle begrepene som utgjør hierarkiet.

Denne fasen av ART illustrerer til fulle det adekvate ved å legge til grunn en systematikk for terminologisk arbeid fordi et domene bærer i seg en koherens, en kunnskapsstruktur som manifesterer seg i et hierarki av begreper, og viser dermed også at terminografi/-logi beskjeftiger seg med begreper av en bestemt art, et kunnskapsområde og dets språklige strukturering, ikke med ordbetydninger eller leksikalske felt (i leksikologisk forstand). Den tospråklige innfallsvinkelen understreker dette faktum ytterligere. Det er i denne sammenheng relevant å sitere den fremste franske teoretikeren innen terminologi, Alain Rey, som allerede på syttitallet påpekte følgende (Rey 1977, V-14):

Devant l'énorme difficulté des descriptions cohérentes du "réel" et des tentatives de structuration des notions – pour lesquelles il faut obligatoirement passer par une langue, avec ses organisations propres – la comparaison entre langues constitue le plus puissant instrument empirique d'analyse. En fait, les théories sur la constitution différentielle des taxonomies et même des idéologies, les hypothèses de ces théories portant sur les effets de la structure linguistique quant aux "visions du monde", passent par une connaissance qui ne peut provenir que du comparatisme linguistique et qui puise son savoir empirique à la pratique traductrice.

En identisk empirisk analyse utført på fransk "arbeidsliv" (les relations professionnelles) gir den nødvendige oversikt og innsikt til etablering av ekvivalens. Den avslører en ikke overlappende strukturering av den faglige virkelighet. Mens "arbeidsavtale" ligger til grunn for struktureringen av det norske domenet, deler det franske seg i to grener, den ene, og største, avgrenses av "contrat de travail", den andre, begrenset til "la fonction publique",

domineres av "le grade" og "le statut" (situation statutaire). I begge tilfeller dannes det et arbeidsgiver – arbeidstakerforhold.

Arbeidslivet representerer et institusjonelt domene (av Reys betegnelse "terminologie institutionnelle") i motsetning til teknikk, teknologi og vitenskap, og kan karakteriseres som en sosial praksis. Terminologien er intranasjonal – begrepene peker inn i en praksis (gjennom lover, regler, avtaleverk) som ikke krysser landegrensene. Heri ligger en utfordring m.h.t. etablering av ekvivalens og for oversettelse, dels fordi begrepene har ankerfeste i to ulike virkeligheter, dels fordi flere begreper må "oversettes". Disse problemene sorterer mindre under ulik lingvistisk struktur enn under ulik strukturering av selve domenet (avtaler, lover osv.). I to- eller flerspråklige land, internasjonale organisasjoner, EU osv. må begrepene som regulerer f.eks. arbeidsforholdene være identiske. Praksis beviser denne type identitet, som henger sammen med at begrepene er resultat av predikasjoner, utsagn av ulik karakter som ikke ligger fastlagt og fastlåst i språkets ordforråd. I terminologisk sammenheng er det fruktbart å anlegge et instrumentelt perspektiv på leksikon. Jeg drøfter dette spørsmålet senere.

I arbeidslivets fagspråk, tekstene, basert på "arbeidsavtalen", manifesterer partene seg i en direkte kommunikasjon, eller intern kommunikasjon. De taler til hverandre. Lovgiver kan tre inn som en tredjepart (jfr. f.eks. Arbeidsmiljøloven, Code du Travail). Tekstene har en regulerende funksjon – de er i hovedsak direktive, som følgende utdrag.: "La durée des contrats à durée déterminée ne peut dépasser un maximum qui sera fixé dans les conventions annexes". I disse tekstene har begrepene sin forankring, sin opprinnelse, og de fyller her en bestemt plass i begrepshierarkiet. Den ytre sonen i klassifikasjonen, referert til ovenfor, representerer en ekstern kommunikasjon i forhold til partene i arbeidslivet. Det er tale om ekstern observasjon: forskning, statistikk, kommentarer o.l. Her møter man begreper som "lønnsutvikling", "lønnsglidning". "Arbeidstaker" refereres oftest til med termen "lønnstaker" (sett i motsetning til selvstendig yrkesutøver, familiearbeidskraft), med unntak for kommentarer av juridisk art. Tekstene er oftest deskriptive eller argumentative. Begrepene denoterer forhold som ligger utenfor tekstenes produksjonssfære.

Jeg har forsøkt å gi et grunnriss av et terminologisk prosjekt som på mange måter åpnet en port inn til en verden av språkbruk og teorier relatert til språkbruk, ikke minst Eugene Wüsters banebrytende arbeid innen terminografi

og –logi. Norden gjør seg også bemerket, bl.a. med verket "Terminologi som vetenskapsgren" (Laurén, Myking, Picht 1997). Det bør også ha gått klart fram at prosjektets utgangspunkt var en virkelighet som måtte kartlegges på en hensiktsmessig måte for å kunne fange opp og beskrive begreper og de trekk og ordningskriterier som organiserer begrepene i system og hierarki og for å beskrive språkbruk. Alain Rey poengterer dette perspektivet: "[...] elle (la terminologie, min merknad) privilégie par nature une sémantique onomasiologique, et aussi une sémantique de la désignation" (Rey 1991, s. 186).

Bl.a. på grunnlag av erfaringer og lærdommer fra "Arbeidslivets terminologi" skal jeg drøfte terminologiens (TL) viktigste metabegreper "begrep", "domene", "fagspråk" (FS) og deres faglige status og relasjoner til språket. Jeg behandler dem under ett i håp om å kunne kaste lys over den gjensidige avhengighet de står i.

Begrep, domene, fagspråk

Terminologilæren er til enhver tid gjenstand for kritikk og forslag om revurdering, hvilket er et sunnhetstegn og et tegn på at flere forskningsmiljøer tillegger TL vekt og interesse. I en artikkel i "LexicaNordica" sammenfatter Bertha Toft mange av innvendingene mot TLs epistemologiske grunnlag, ikke minst, med støtte i Alain Rey, den mentalistisk pregede oppfatningen av begrepet. Hun tar til orde for inndragelse av erkjennelser fra kognitiv semantikk og funksjonell lingvistikk (Toft 1998). Dette er en viktig epistemologisk debatt, som jeg ikke skal ta del i her. I stedet skal jeg drøfte bl.a. "begrepet" med et mer pragmatisk utgangspunkt. Det eksisterer betydelige ulikheter fagområder /disipliner imellom m.h.t. begrepets status (teori – praksis, naturvitenskap – humaniora etc), og noen forskere bruker flertallsbetegnelsen "terminologier", jfr. f.eks. Alain Rey 1979a, 251: "En fait, si l'on veut définir profondément la terminologie, on s'aperçoit qu'au niveau des pratiques, on va être obligé de définir plusieurs terminologies". På samme side sier han imidlertid også:

Bien sûr, un arbre que je vois en face de moi, ce n'est pas la même chose qu'un électron ou qu'un neutrino [...], mais d'une certaine manière le concept d'arbre est fabriqué comme est fabriqué le concept de neutrino.

Det er imidlertid forlenget akseptert at det må eksistere en felles plattform for alt som kan defineres som "fag", i vid forstand (selv om faglighetsbegrepet reiser problemer). "Begrep", "domene" og "fagspråk", eller mer dekkende: "faglig kommunikasjon" er denne plattformens vesentlige bestanddeler. Også spesielle tegnsystemer leses og fortolkes ved hjelp av naturlig språk.

Et begrep betrakter jeg som en syntese av utsagn (predikasjoner) over et objekt (en klasse / individ). Det kan være et fenomen, gjenstand, handling, prosess som enten er konstatert gjennom observasjon eller som skapes gjennom og i språket. En gitt erkjennelse, kunnskap ligger til grunn for koblingen av objektet til den språklige formulering. I lingvistisk forstand er objektet det språklige uttrykkets referent (ved nomen). Det postuleres en relasjon mellom begrep og objekt (også et epistemologisk spørsmål jeg ikke drøfter her).

Grunnlaget for TL er faglighetsbegrepet, som baserer seg på parameteret "kunnskap om verden" og denne kunnskapsmengdens inndeling ved spesialisering: fagkunnskap. Et fags kunnskapsmengde ligger representert i begreper, som er språklige størrelser representert av en terminologi, ev. i form av spesielle tegnsystemer (jfr. matematikkens π). "Arbeidslivet" er konstituert i form av summen av dets begreper. Her er det en form for gjensidighet: begrepets status som fagbegrep er uløselig knyttet til dets plass innenfor fagets begrepshierarki, dets forankring, ev. opprinnelsessted. F.eks. er begrepet "verneombud" forankret i Arbeidsmiljøloven. Det er denne plassen som gir begrepets innhold og relevans. Et begrep er således skapt eller oppstått i en situasjon som for så vidt kan tid- og stedfestes. Et fagbegrep har da sitt ankerfeste i et domene, som språkbruksmessig kan karakteriseres ved en kommunikasjonssituasjon: spesialist – spesialist (betegnelse brukt i relativt vid forstand).

Domene og begrepshierarki er således to gjensidig avhengige størrelser. Begrepene, språklige størrelser som altså har sin eksistens uløselig knyttet til et gitt domene, er parametrene kunnskapen er kodet inn i. De er gjenstand for produksjon av tekster, skriftlige og muntlige. Disse tekstene, fagtekster, som er observerbare, representerer en type språkbruk, som karakteriseres som fagspråk. Fagspråk er således direkte avledet av eksistensen av et begrepshierarki.

Av dette utleder jeg først at FS, en type språkbruk, som syntaktisk, idiomatisk, stilistisk, morfologisk vil oppvise stor variasjon domene imellom, som

språklig fenomen identifiseres og defineres på diskursnivå, dvs. utelukkende på realiseringsnivå. A. Rey (1977, V-35) definerer "discours" på følgende vis:

Manifestation concrète, observable de la langue, considérée comme une somme théorique, totale ou partielle, ou, le plus souvent, comme une somme pratique (toujours partielle) d'énoncés produits dans un système linguistique.

Derneft utleder jeg at begrepet, bundet til domenet og utgangspunkt for FS, også bare kan identifiseres og defineres på diskursnivå. Begrepet er altså en diskursiv størrelse. I den forstand er det pr. definisjon kontekstbundet. Dersom man betrakter tekstens innholdsside som et budskap, er begrepet en budskapsenhet. Som diskursiv størrelse og bærer av et budskap av kunnskapsmessig karakter inkluderer det implisitt avsender (brukeren) og en adresse, en adressat. Betrakter man forholdet eksplisitt fra adressatens synsvinkel, vil det være rimelig å hevde at vi når erkjennelse / kunnskap bare gjennom språket (omfatter fortolkning av spesielle tegnsystemer osv), altså erkjenner begreper bare gjennom tekst. Jeg utleder også at TLs sentrale enhet termen, som representerer begrepet språklig / semiotisk, analyseres som en fagspråklig enhet med en innholdsside: begrepet, og en uttrykksside: benevnelsen (fransk: nom eller dénomination, engelsk: name). "Benevnelse" er også diskursivt betinget og er således i samsvar med "begrepet". "Benevnelse" henger sammen med en av terminologiens og –grafiens sentrale anliggender: å benevne en klasse objekter (nomen, verb, adjektiver) eller individuelle objekter (f.eks. Aetat, Arbeidsdirektoratet).

Jeg betrakter begreper som språklige størrelser fordi de representeres av språklige tegn eller av spesielle tegnsystemer, som fortolkes gjennom språket. Forholdet er identisk med semantikkens "betydning". En terms innhold: begrepet vil i en semantisk analyse tilsvare termens betydning. Begrepets status avhenger selvsagt av om man med språk mener det saussurske språkssystemet (langue) og aktualiserer i denne sammenhengen først og fremst spørsmål vedrørende forholdet mellom TL og leksikon (ordforrådet).

A. Rey (1977, V-34) gir denne redegjørelsen for "begrep" i lys av Hjelmstevns tegnbegrep:

[...] *La forme du contenu* correspond à peu près au signifié ; le signe (par ex. le mot) est une forme liant indissolublement une *expression* à un *contenu*. La *substance du contenu* correspond à peu près au concept, à la notion. C'est de la pensée organisée de manière à pouvoir être exprimée dans et par une *forme*.

I følge Rey er begrepet altså "substance", ikke "forme". Laurén/Myking/Picht (1997, 184) berører samme problemstilling under behandling av termbegrepet:

Den onomasiologiske tradisjonen kan seiast å leggje hovudvekt på den arbitrære relasjonen mellom innhald og uttrykk, medan den semasiologiske tradisjonen i lingvistikken legg større vekt på solidariteten, det uoppløyslege sambandet mellom dei to sidene av teiknet, dvs. her: av leksemet.

Ut fra mitt resonnement synes det klart at begreper ikke kan defineres som tilhørende språkssystemet, "la langue", som sådan idet jeg har definert dem som diskursive størrelser. Hvor vidt leksikon (le lexique) tilhører "la langue", råder det uenighet om. Mens François Rastier (Rastier 1995, 40) sier "*Et comment soutenir [...] que les signifiés relèvent du système de la langue? Il faudrait pour cela que le lexique en relève, ce qui est douteux, [...]*", sies det derimot i Dictionnaire de linguistique, Larousse 1973: "*Le lexème est l'unité de base du lexique, dans une opposition lexique / vocabulaire, où le lexique est mis en rapport avec la langue et le vocabulaire avec la parole*". Rostislav Kocourek (Kocourek 1991, 180) definerer "term" slik: "*Le terme est une unité lexicale définie dans les textes de spécialité*". Saussures tegnbegrep impliserer et lukket system av tegn med 2 solidariske sider, der "le sens" = "la valeur linguistique" er funksjon av enhetens relative posisjon innenfor språkssystemet. Dette tegnsystemet er i tråd med TLs oppfatning av begreppssystemer, men det er likevel ikke samsvar mellom Saussures tegn og termen, av grunner jeg har redegjort for. "Lukket system" må oppfattes liberalt dersom leksikon er en del av "la langue". Hvis ikke leksikon tilhører "la langue", sitter man igjen med et morfemforråd, som er begrenset.

Leksikon har flere trekk som tilsier at det tilhører "la langue", selv om denne størrelsen vel er umulig å avgrense i ekstensjon. Samtidig tilsier egenskaper ved begrepet og benevnelsen at disse ikke kan betraktes som hhv. innholdsside og uttrykksside av et leksemet. Kocoureks definisjon, sitert ovenfor, blir derfor

upresis. Som nevnt, begrep og benevnelse har jeg definert på diskursplan. I tråd med definisjonen fra "Dictionnaire de linguistique" sitert ovenfor er en terminologi et vokabular (som defineres i relasjon til parole-planet).

Leksikon består av leksemer (leksikalske enheter), som er abstrakte størrelser, dvs. at de ikke er aktualisert – de står uten referanse (i tilfelle nomen). Leksemene utgjør en kode – de er (mer eller mindre) innkodet i "langue" og disponible. Leksemers innholdsside kan defineres som et semantisk felt som utgjøres av innkodede virtualiteter – de kan tas i bruk på visse betingelser. Deres fremste egenskap er å være disponert for polysemi. Når de tas i bruk, blir de diskursive størrelser og kan fungere enten som "ord i allmennspråket" eller som "termer". Et fagbegrep kan ligge som en av flere virtualiteter i det semantiske feltet. I en lang rekke tilfeller, f.eks. i kjemisk nomenklatur, er det full isomorfi mellom det semantiske feltet og begrepet, men det skjer hele tiden at leksemer som bare har fungert som termer, trenger inn i allmennspråket. Relasjonen mellom leksemets uttrykksside og innholdsside er solidarisk, men ikke nødvendigvis stabil. Uttrykket kan endres eller gli ut av bruk (jfr. fra kurvball til basketball). Innholdet kan berikes, utarmes, endres. F.eks. det franske leksemet "opportunité", som nå er beriket med innholdet i det engelske "opportunity", det norske "produksjonstog", der "tog" er beriket med en av virtualitetene i "train" (jfr. "demonstration train", i motsatt låneretning). Dersom det semantiske feltet berikes med f.eks. metaforiske virtualiteter, kan leksemet til slutt splittes slik at det blir oppdelt i 2 homonymer. Forholdet mellom disse blir i så fall bare etymologisk.

Leksemer står som innganger i en ordbok. De står uten avsender og adressat, og de er ikke budskapsbærende slik begrepene er det. Dette kan illustreres ved oversettelse. Oversettelse er restituering av et budskap. Jeg kan da ikke oversette f.eks. leksemene "volontaire", "volant" eller "véhicule" fordi det er ikke noe budskap å oversette. Derimot kan jeg oversette begrepene "homicide volontaire", "le volant" (som "sjekkblankett"), "le volant" ("ratt"), "véhicules lents" (f.eks. som "krabbefelt"). I trafikkens fagspråk vil "gult" ofte måtte oversettes med "amber" og "orange". Også oversettelse opererer således på det diskursive nivået. I dette perspektivet trer også en viktig distinksjon mellom et leksikografisk arbeid (med fokus på språkets ordforråd) og en terminologi fram: en termliste eller en termbanks innganger, pr. definisjon domenerelatert, utgjøres av budskapsenheter (begrepene representert ved en eller flere benevnelser) og impliserer følgelig avsender / bruker). Som språklige uttrykk er de derfor kontekstbundet, bundet til en gitt diskurs.

Leksikon er språkets redskap for brukerne til å kommunisere, peke ut i verden, benevne osv. TLs forhold til leksikon er i høy grad instrumentelt. Leksemene er ikke språklige størrelser med en fastlagt betydning. Det er derfor feil å se på leksikon som en mosaikk som dekker en virkelighet og upresist å snakke om leksikalske lakuner. Leksemene kan ikke monopoliseres. Man kan f.eks. bruke lekset "høyesterett" når man snakker om den amerikanske høyesterett uten å pretendere å likestille norsk og amerikansk høyesterett, som sannsynligvis er ikke overlappende juridiske begreper. Man kan lese om den "norske" "forhørsdommeren" Eva Joly uten at denne juridiske funksjonen eksisterer i Norge. At det ikke alltid skilles mellom lekseamnivå og diskursnivå, vitner Yves Gambiers kritikk av terminologiens "univocité" og "biunivocité" om: : "...l'univocité réclamée ne peut nier longtemps la polysémie – "main" par exemple apparaît dans plus d'une trentaine de "domaines",...." (Gambier 1991). Ingen terminologilære, intet standardiseringsorgan vil standardisere et leksems innhold. "Main" som leksem er en disponibilitet. Det velges ut fra dets semantiske potensiale som benevnelse, f.eks. "main" for det botaniske begrepet "Vrille des plantes sarmenteuses". Entydighet i semasiologisk forstand oppnås dersom "main" innen botanikk ikke er tilordnet andre begreper. En-entydighet oppnås dersom det aktuelle begrepet i tillegg ikke er benevnt med andre benevnelser. At dette langt fra alltid er tilfelle, vedrører ikke selve prinsippet. "Main" anvendt på dette botaniske begrepet er entydig i kraft av dets funksjon som benevnelse. Benevnelsens diskursive betydning utgjøres av begrepet. Lekset "akkord" tilordnes flere begreper og får referanse innenfor domener som "arbeidslivet", "musikk", "jus". "Tjenestetid" i "arbeidslivet" er tid man har stått i et arbeidsforhold, mens det f.eks. i "Lov om allmennaksjeselskaper" er tid som på forhånd er fastsatt for virke som f.eks. styremedlem.

At begrepet, diskursiv størrelse og budskapsenhet, ikke kan kategoriseres som de enkelte leksemers innholdsside, vises også på uttrykkplanet, ved polyleksikalitet. Begrepet representeres da av en uttrykksside som omfatter flere enn ett leksem. I en terminologi er termer dannet polyleksikalsk høyfrekvent uten at de nødvendigvis er leksikalisert, i lingvistisk forstand. "Lettre de change à un certain délai de vue" er en term dannet komposisjonelt, og kan neppe beskrives som en "unité lexicale" etter formelle kriterier. Polyleksikalitet styrker den instrumentelle oppfatningen av leksikon. Polyleksikalitet er også et normalt fenomen i allmennspråket, som rommer et stort antall flerleddede uttrykk, kollokasjoner og fraser. Mange kan betraktes som leksikaliserte, innkodet i språket og således disponible (f.eks. *montagnes russes*, *berg- og dalbane*, *grand danois*, *røde hunder*, *kinesisk eske*, *Sareptas krukke*, *russisk*

rulett, gå på akkord med, være på sin plass, gå i hundene, som danner solidariske, eller eksosentriske forbindelser). Polyleksikalitet reiser interessante spørsmål angående komposisjonalitet, som er av relevans for studiet av relasjonen mellom begrep og term. Aksepterer man at hvert ledd i et flerleddet uttrykk bare er en partiell realisering av leksemene (eller av avledningsaffikser og preposisjoner), slik jeg har argumentert for ovenfor, blir det problematisk å operere på innholdsplanet med et skille "summen/ikke summen/ av komponentenes betydning" (prinsippet vil også gjelde større leksikalske enheter, syntagmer og tekst). Man må da henvise til realiseringen av lekset i en annen kontekst. Men "Hundene" i frasen "Gå i hundene" har semantisk ingen forbindelse med "hunden" i "Vokt Dem for hunden", liksom "tytte" i "tyttebær" ikke har selvstendig semantisk innhold. Hvilken standard skulle realiseringen av lekset "trekke" i *trekke en sjekk*, *trekke for*, *trekke lodd*, *trekke på årene* måles mot? Komposisjonalitet er snarere av morfologisk eller morfo-syntaktisk art og er bl.a. knyttet til begrepet "motivasjon" eller "ikonisitet" (som jo også er av semantisk karakter). Dvs. at ord/morfemer føyes sammen etter regler inneholdt i språkssystemet (langue), f.eks. *négoci-able*, *mettre en chômage*. Disse to enhetene er morfologisk motivert, altså spontant analyserbare, hvilket ikke er tilfelle med f.eks. *mettre à pied*, *arbeider*, *ihendehaver*, *travailleuse*, ("arbeidstaker"), *porteur* ("ihendehaver" eller "eier").

Det er ofte reist innvendinger mot TLs postulering av en onomasiologisk tilnærming til språket. Jeg anser disse for å bero på en forenklet fremstilling av dikotomien semasiologi – onomasiologi. Alain Rey insisterer på den og ser i "la dénomination" en relasjon som går fra "les éléments du réel" til "le signe" (Rey 1979b). Han hevder således (Rey 1979a, 240):

[...] alors que la terminologie reste centrée, au contraire, sur un objet qui appartient à la fois à un langage spécialisé, c'est l'aspect sémasiologique, et à la fois au système de désignation d'une notion, c'est l'aspect onomasiologique.

Som Rey påpeker, ligger den onomasiologiske vinklingen i TL's natur. Det betyr ikke at man beveger seg fra en språkløs tilstand og inn i språket, men at domenets kunnskaps-enheter (begrepene) analyseres og beskrives før man tar stilling til en benevnelse, som enten finnes allerede eller som må dannes. Det siste er relativt normalt i standardisering eller f.eks. i arbeidet med norske avlørere for engelske benevnelser (f.eks. fødetank, separasjonstog). Denne

operasjonen finner sted med og innenfor språket – den går fra en fortolkning eller en ervervet kunnskap via tegnene (f.eks. leksemene) til det diskursive nivå: benevnelsene. Et begrep kan håndteres uten at man disponerer et leksikalsk uttrykk. En definisjon, en predikasjon, en utenlandsk benevnelse (f.eks. short-handel) er kjente redskaper. Det er grunn til å poengtere den metodiske likheten TL her har med oversettelse. Oversettelse omfatter, grovt sett, en fortolkningsoperasjon i kildepråket, dernest en restitueringsoperasjon som baserer seg på det fortolkede semantiske innholdet (budskapet), og som søker den eller de budskapsenhetene (begrepene) samt de syntaktiske, stilistiske og idiomatiske midlene som gjenskaper budskapet i målspråket. Oversettelse omfatter dermed en både semasiologisk og en onomasiologisk fase. 2 eksempler fra Le Mondes førsteside kan tjene som illustrasjon på den onomasiologiske operasjonen, som er en normal og daglig forekommende språklig utfordring, ikke minst i en tid da nye begreper presser på fra alle kanter:

Imbroglia autour des deux bébés de Jeanine, 62 ans, et de son frère Robert

Sachant que ma mère a porté l'enfant de mon oncle, que mon oncle est mon père et que ma sœur, née à huit jours d'intervalle avec moi, n'est pas la fille de ma mère, qui suis-je? Il faudrait combiner les talents d'un généalogiste et d'un généticien pour dénouer cet écheveau. (Le Monde, 21. juni 2001, La Une).

Après l'enfant fils de son oncle, les bébés japonais de leur grand-père paternel

Alors que l'insémination *in vitro* d'une sexagénaire par l'ovule d'une donneuse fécondée par le sperme de son frère – l'enfant devenant ainsi le fils de son oncle – provoque un certain émoi dans l'opinion française, au Japon, la question se pose en termes différents qui suscitent aussi bien des controverses : l'insémination artificielle d'une femme par le sperme du père du mari stérile de celle-ci afin d'assurer la lignée par le sang. (Le Monde, 27. juni 2001, La Une).

Det franske samfunnet disponerer her de nye begrepene som skapes av vitenskapens framskritt, men nyhetene mangler benevnelse, som både genealoger, genetikere og jurister må ta stilling til.

Jeg har ovenfor redegjort for min oppfatning av hvordan TL og fagspråkbegrepet henger sammen. Domenet har jeg abstrahert til et begrepshierarki, som danner kilde og utgangspunkt for produksjon av tekster. Disse tekstene produseres innenfor en situasjon man kan kalle et diskursunivers. Begreper og tekster er således diskursive størrelser, hvilket tilsier at benevnelsen "fagspråk" burde erstattes med "fagdiskurs". "Fagspråk" som benevnelse kan sees i analogi med "barnespråk", "scenespråk" osv. (et terminologisk spørsmål jeg ikke vil drøfte her).

Etter en enkel modell kan man dele samfunnet opp i på den ene side en produksjons- og reguleringssone: produksjon av idéer, kunnskap, varer, tjenester, regulering og kontroll av samfunnslivet gjennom regler for atferd og forvaltning: lovverk, reglementer, forordninger - på den annen side en forbrukssone karakterisert ved forbruk, privatliv, sosiale relasjoner, fritid. Kjernen som ligger til grunn for denne dikotomien, er, som nevnt ovenfor, kunnskapsparameteret, kunnskap om verden og denne kunnskapsmengdens inndeling ved spesialisering. Vi snakker da om fagkunnskap. Ved å overføre denne dikotomien på språkbruk får man en produksjons- og reguleringsspråkbruk, som vi kaller fagspråk, og en forbruksspråkbruk, som vi kaller allmennspråk. Kunnskap (som er individ- og grupperelatert) er et implisitt parameter ved analyse av språkbruksbetingelsene (en pragmatisk tilnærming) som kan anses å gjelde for fagspråkbegrepet. H. Spang-Hanssens modell (Spang-Hanssen 1983) bygger på rollebegrepene "specialist" (/person + kunnskap/) (også kalt "fagperson") – "ikke-specialist" (/person - kunnskap/) (også kalt "lekpersion"). Dens inndeling i kommunikasjonssituasjoner på basis av roller er instruktiv for kartlegging av hvilke betingelser som gjelder for at man med berettigelse kan omtale en type språkbruk som fagspråk. Min oppfatning av fagspråkbegrepet tilsier imidlertid at rollebegrepet "fagperson" må få større ekstensjon. Et eksempel: en person i rollen som bilfører kan operere med to koder samtidig: diskutere været med en medpassasjer (allmennspråk) samtidig som føreren må kommunisere med et regelverk (Trafikkloven). Overtredelser kan medføre produksjon av muntlig og skriftlig tekst (samtale med politi, utferdigelse av forelegg osv). Skjer det en kollisjon eller annen alvorlig ulykke, kommer andre kunnskapsområder inn i bildet: rettspleien, forsikring. Bilføreren faller således inn under kategorien fagperson etter et trekk som f.eks. /regelbundet/. Vis a vis medisinsk personell vil vedkommende ha rollen som lekpersion.

Fagspråket kan også karakteriseres ved Roman Jacobsons klassiske kommunikasjonsmodell. I de produserte tekstene vil den referensielle funksjonen dominere. En teksttype som forretningsbrev, vil også kunne være sterkt preget av den appellative funksjonen, f.eks. i et påkrav. Brevets faglige intensjon og det bakenforliggende lovverk er imidlertid det dominerende element.

For å disponere et fruktbart fagspråkbegrep er det etter mitt syn avgjørende å operere med tekstlag (strates), som betinges av kommunikative situasjoner. I kjeden fra konsepsjon, over produksjon og fram til endeforbruk produseres det tekster rundt f.eks. et teknisk objekt. På det grunnlag kan det skilles f.eks. mellom primærttekster (konsepsjonsfasen), sekundærttekster (produksjonsfasen), tertiærttekster (anvendelsesfase i en annen type produksjon), kvaternærttekster (forbruk), der mottaker vil være lekperson). Fagbegreper vil alltid ha en opprinnelse og faglig forankring. Et begrep som "alminnelig arbeidstid" har sin opprinnelse i "arbeidslivet" og er forankret i de tekster som produseres innenfor dette domenet. Det tematiseres imidlertid også i en lang rekke tekster som ikke manifesterer arbeidslivets fagspråk (kommentarer, politiske debatter, avisartikler osv.). Tilstedeværelse av termer er derfor ikke et tilstrekkelig kriterium for FS. Tekster der den ekspressive eller appellative funksjonen er fremtredende, f.eks. sjargongpregede tekster med benevnelse som "trynetillegg", "prime anti-grève) kan ikke betraktes som FS. Denne type tekster finnes i de fleste fag og representerer et slags tekstsubstrat, eller "parasitisk" diskurs.

I forbrukssonen er det irrelevant å operere med et spesielt kunnskapsparameter (jeg ser bort fra kunnskap om språket), men skillet som dette gjør det mulig å trekke mellom fagspråk og ikke-fagspråk (allmennspråk), setter det kognitive aspektet ved språkbruk og språkbeherskelse i relieff (her i første rekke leksikon). Et barn f.eks. utvider sitt ordforråd parallelt med tilegnelse av stadig nye kunnskaper og evne til å skille ut deler av virkeligheten. Korn vil etter hvert deles inn i havre, hvete, bygg, rug. Men kunnskap om denne inndelingen støter før eller siden på en grense. "Åpne en dør" vil være umiddelbart forståelig, men i langt mindre grad "åpne en remsurs". Forståelse bygger på kunnskap. Således er de velkjente ordene "lys" og "arbeid" lite forståelige (normalt) for en lingvist f.eks. når de opptrer i en tekst om fysikk, mens de "vanskelige" ordene "morfem" og "katakrese" vil være umiddelbart forståelige for lingvisten. I forbrukssonen møtes mangfoldet av fagkunnskaper, bl.a. i form av varer og tjenester, og tekstene, herunder termene, glir inn i samfunnets ordforråd, men altså utenfor den kommunikasjonssituasjonen de er forankret i som

kunnskapsenheter. "Servostyring", "såpe", "bil", "transistor", "ferdskriver", "inkasso", "kollisjonspute", "kjennelse", "påstand" er ord som omgir oss daglig og som vi kan forholde oss til og ev. bruke kreativt, men qua forbrukere / lekfolk, uten den faglige kunnskap som følger med ordet i funksjon som term. Gjengse begreper som "frukt" og "bær" overlapper ikke botanikkens begrepsinndeling. "Inkasso" overlapper ikke det merkantile og juridiske begrepet "inkasso".

En pragmatisk og kognitiv tilnærming til selve fagspråkbegrepet fører oss ikke lengre. Parameteret kunnskap og derigjennom begrepene og de korresponderende vokabularene (terminologien) er limet som holder fagspråkbegrepet sammen. Hvordan språket faktisk brukes som faglig kommunikasjonsredskap, hva som ev. særpreger det i forhold til allmennspråk og hvorvidt det kan stykkes opp etter fagområder, kan bare besvares gjennom analyse av fagtekster. Forskere som Laurén, Nordman, Gunnarsson, Picht o.a. har brakt til veie interessante resultater i den sammenheng (jfr. f.eks. Laurén 1993).

Avslutning

Min hensikt har vært å sette søkelyset på noen sentrale problemstillinger innenfor TL. Først og fremst har jeg forsøkt å redegjøre for min oppfatning av begrepet qua språklig størrelse og vis a vis leksikon, dernest påvise den umiddelbare relasjonen mellom TL og FS. Denne relasjonen har jeg så tatt som utgangspunkt for en skissering av hvordan fagspråkbegrepet kan avgrenses for å bli meningsfylt. Ved først å redegjøre for prosjektet "Arbeidslivets terminologi" har jeg villet vise hvordan et praktisk terminologiarbeid kan fungere som en "oppdagelsesprosedyre" og føre til innsikter og hypoteser som igjen kan stimulere praksis og refleksjon. TL er gjenstand for en kontinuerlig debatt, og fagspråkforskningen har på mange måter løst seg fra TL, især gjennom tekstlingvistikken og genreanalysen.

TL opererer i et felt Rastier treffende plasserer "entre ontologie et linguistique". Det er et felt mellom språk og samfunnets kunnskapsproduksjon og -forvaltning. Det dreier seg både om et omfattende forskningsfelt og et område der beskrivelse av språkbruk, norm og semiotiske systemer har en klar sosio-kulturell funksjon. I lys av vår tids utvikling innenfor fag, i vid forstand, der man opplever at faggrensene blir uklare, og at ulike fagområder "fusjonerer", har "sosio-terminologien" vakt interesse i en del miljøer. P. Winjands antyder en fusjon mellom TL og leksikologi (Winjands 1995):

Les balises de ces chemins nouveaux sont très nettement de nature phraséologique et contextuelle. Les terminologues, théoriciens et praticiens, optent donc de plus en plus en faveur du terme placé dans son contexte sociolinguistique (socioterminologique) réduisant par là quelque peu le rôle de la classification encyclopédique et taxinomique. Par cette nouvelle démarche la terminologie semble emboîter le pas à la lexicologie dans la mesure où celle-ci se tourne vers les situations de production. Assistera-t-on à la fusion de la terminologie et de la lexicologie?

Leksikologien kan nok bidra i den teoretiske utviklingen av TL fordi berøringspunktene er opplagte og mange. Studiet av fraser og polyleksikalitet er eksempler på det. Men for terminografien tror jeg denne disiplinen har for sterke begrensinger av metodologisk karakter.

Résumé

Dans cet article est d'abord évoqué le mode d'approche adopté pour la description terminologique plurilingue d'un domaine de savoir: les relations professionnelles. Par là, nous voudrions insister sur la démarche originale de la terminologie et de la terminographie, qui partent d'un découpage de la réalité (un domaine) pour monter soit vers un usage linguistique en vigueur, soit vers un usage à créer (cas de la néonymie et de la normalisation). Or, cette démarche doit reposer sur une représentation détaillée du domaine qui permette d'en fixer l'extension et la profondeur, seul moyen d'atteindre une description exhaustive, fiable et efficace de sa charpente notionnelle, de "domicilier" les notions qui forment cette structure. Une telle représentation est au demeurant indispensable à une analyse comparée fiable, au service de la traduction de spécialité.

Sur la base des enseignements tirés de ce projet terminologique, entre autres, nous portons ensuite une réflexion sur trois notions essentielles de la (méta)terminologie, à savoir "domaine", "terminologie" (terme) et "langue de spécialité", qui, nous tâchons de le démontrer, sont indissolublement liées les unes aux autres. En effet, le domaine, transposé linguistiquement en une charpente notionnelle, détermine et définit un univers de discours, c'est-à-dire que les représentations notionnelles déterminent un discours en même temps qu'elles sont déterminées par cet univers de discours. Le domaine est le point d'ancrage ou le lieu d'origine de la notion, qui n'a donc d'existence qu'en vertu de son univers de discours. De là, nous inférons que les notions, en tant qu'entités linguistiques qu'elles forment avec leur expression : les dénominations, sont des unités de discours, et partant, porteuses d'un message. Elles sont ainsi des unités de message. Les terminologies ainsi formées ont, évidemment, partie liée avec le lexique, avec lequel, toutefois, elle ne se confondent pas comme les unités lexicales représentent des disponibilités, n'étant pas porteuses d'un message (au sens de la traduction). En corollaire, la notion de "langue de spécialité" ou, plutôt "discours de spécialité", découle elle aussi de la notion de "domaine", déterminable ici au moyen d'un schéma de communication. A l'appui de notre hypothèse, nous faisons appel

aussi à l'activité traduisante, dont l'optique et la démarche présentent une nette affinité avec celles de la terminologie et de la terminographie.

Referanser

- Engberg, J. (1998): *Introduktion til fagsproglingvistikken*. Århus: Systime.
- Gambier Y. (1991): *Pré-supposés de la terminologie: vers une remise en cause*. In: Fackspråk och översättningsteori, VAKKI-seminarium XI. Vörrå 9-10.2.1991. Vaasa: Vaasan yliopisto. Kielten laitos. 46 – 59.
- Kocourek, R. (1991): *La langue française de la technique et de la science*. Wiesbaden: Brandstetter.
- Laurén, Ch. (1993): *Fackspråk. Form, innehåll, funktion*. Lund: Studentlitteratur.
- Laurén, Ch., Myking, J., Picht, H. (1997): *Terminologi som vetenskapsgren*. Lund: Studentlitteratur.
- NOTED – *Norske terminologidata*, Rapportserie nr. 1: Arbeidslivets terminologi. Bergen 1980.
- Rastier, F. (1995): *Le terme: entre ontologie et linguistique*. In: La banque des mots, numéro spécial 7-1995, CILF. Paris. 35 – 65.
- Rey, A. (1977): *La terminologie: réflexion sur une pratique et sur sa théorie*. In: Terminologies 1976, Colloque international, Paris La Défense 15 – 18 juin 1976. Paris: La Maison du dictionnaire. V-14 – V-40.
- Rey, A. (1979a): *Définition de la terminologie en tant que discipline linguistique autonome: état de la question*. In: Actes du 6e colloque international de terminologie, Pointe-au-Pic (Québec), 2 au 6 octobre 1977. Éditeur officiel du Québec 1979. 229 – 257.
- Rey, A. (1979b): *La terminologie – noms et notions*. Paris: PUF.
- Rey, A. (1991): *A propos de la sémantique lexicale*. In: Travaux de linguistique. Où en sont les études sur le lexique? Bilan et perspectives. Revue internationale de linguistique française, No. 23, Duculot. Paris. 179 – 193.
- Spang-Hanssen, H. (1983): *Kommunikation og fagsprog*. In: Språk i Norden, Nordisk språksekretariats skrifter. 25 – 38.
- Toft, B. (1998): *Terminologi og leksikografi: nye synsvinkler på forholdet til fagene*. In: LexicoNordica, 5. Oslo. 91 – 105.
- Winjands, P. (1995): *Book reviews*: H. Peter Edwards et Lise LaPierre, eds. Actes de langue française et de linguistique (ALFA). Terminologie et linguistique de spécialité (Études de vocabulaires et de textes spécialisés). No. 7/8, 1994-1995. Halifax: Dalhousie University. P. 516. In: Terminology - International Journal of Theoretical and Applied Issues in Specialized Communication, Volume 2:1. 167 – 169.